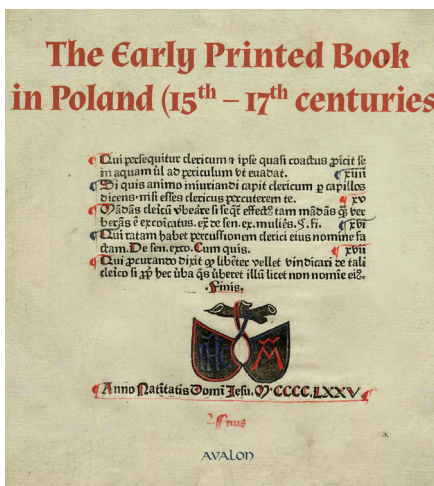

GRUCHAŁA, Janusz S., CZERENKIEWICZ, Michał. The Early Printed Book in Poland (15th – 17th centuries). Kraków: Avalon, 2023. 396 s. ISBN 978-83-7730-640-6

Předkládaná publikace je jedinečným počinem širšího týmu autorů, která v přehledné a výstižné formě přináší informace o vývoji tištěné knihy v Polsku v rozmezí 15. až 17. století. Odborně koncipovaný, a přesto snadno srozumitelný text doplňuje množství obrázků dokumentujících klíčová polská tištěná díla. Je to práce, která si zaslouží nejen pozornost, ale do jisté míry také obdiv. Její forma je snadno přístupná také českým čtenářům ovládajícím angličtinu a je dobrým vzorem pro to, jak zprostředkovávat národní kulturní tištěné dědictví zahraniční čtenářské veřejnosti.

Na první pohled zaujme neobvyklý formát knihy, díky kterému je nepřehlédnutelná v každé knihovničce. Její reprezentativní charakter podtrhuje užití kvalitnějšího papíru a zdařilých

obrázků.¹ V publikaci nalezneme základní, zato nesmírně důležitý přehled o raných fázích vývoje polské literatury.

Již v samotném úvodu autoři předestírají, že tato kniha je populární. Bez obav mohou dodat, že nese atributy vědecké práce. Není určena jen zahraničním čtenářům, ale také polským zájemcům, jejichž znalosti může vhodně rozšířit. Autoři nezahlcují čtenáře přílišnými detaily, ale spíše se snaží vyzdvihnout specifika polského vývoje a to nejcennější z polské tištěné produkce. Kniha jasně sleduje cíl zasadit vývoj polské tištěné knihy do panevropské knižní kultury s podchycením významných zlomových momentů a polských specifik. Ta jsou nastíněna v samotném úvodu knihy. Mezi prvními jmenujme reflexi mnohonárodnostního státu, obklopeného různými náboženstvími (ortodoxní na východě, římskokatolická a různé křesťanské denominace v centru a na západě, Čeští bratři, část ortodoxní církve sloučená s církví katolickou, ale s ponecháním řeckého ritu, na východě arménská církev). Názorným příkladem je město Lvov, které bylo sídlem arcibiskupů latinského, ortodoxního a arménského ritu. Polská tištěná kniha se dále musela vyrovnávat s různými písmy (na východě cyrilice a také arménské písmo, ve středu a na západě latinka). V Polsku také žila řada kulturních a náboženských minorit (Židé, příslušníci islámu, tatarští vězni, měšťané mluvící německy a řídící se magdeburským právem, udržující kontakty se svými původními bydlišti). Ve vývoji polské tištěné knihy hrály velkou roli četné politické změny, během nichž se na úkor krále prosazovala zejména dominantní šlechta (tzv. šlechtická demokracie).

1 U nás podobné reprezentativní publikace vydává například Královská kanonie premonstrátů na Strahově nebo Ústav dějin umění Akademie věd.

Značná pozornost je věnována 16. století, které je označováno za zlatý věk polské kultury s prominentními renesančními umělci, jako byli například Mikołaj Rej, Andrzej Frycz Modrzewski, Jan Kochanowski, Łukasz Górnicki a další. Tito renesanční umělci často psali svá díla jak v latině, tak v polštině. Bylo to období, ve kterém se sice latinské tisky vydávaly v Polsku i v zahraničí, zato polské tituly byly tištěny hlavně v Polsku. Polský jazyk (stejně jako v případě češtiny a maďarštiny) otevíral knihy a knižní trh méně vzdělanému publiku (podle publikace doslova ženám a nižším vrstvám společnosti, tj. střednímu měšťanstvu a venkovskému obyvatelstvu). V této době se knižní trh také začal zaměřovat na populární knihy s náboženským obsahem, na popularizační a zábavné tituly.

Městem zrodu polského knihtisku se stal Krakov, který byl nejen královským sídlem, ale také obchodním centrem a metropolí (cca 20 000 obyvatel). Na rozvoji knihtisku se zde podílely čtyři klíčové skupiny. Za prvé to byl královský dvůr obklopený vzdělanými služebníky, písaři a mladými šlechtici, z nichž mnozí byli humanisté se vzděláním z Itálie (podobně jako v Čechách²). Další skupinou byli bohatí patricijové (zejména rody Thurzů a Bonerů). Ostatně ve druhé polovině 16. století 50–67 % krakovských občanů umělo číst a psát! Třetí okruh se formoval kolem Krakovské univerzity s řadou slavných učenců (Stanisław ze Skarbimierze, Paweł Włodkowic, Marcin Król ze Żurawice, Marcin Bylica z Olkusze, Jan z Hlohova, Wojciech z Brudzewi). Další skupina byla aktivní v okruhu krakovských biskupů (zejména biskup Jan Rzeckowski, ale také Jan Kanty, Stanisław Kazimierzky), dominikánů a františkánů (například Szymon z Lipnice, Władysław z Gielniowa, Michał Bał).

Za nejstaršího tiskaře působícího v Polsku, přičemž přímo v Krakově, je považován Kaspar (Kasper) Straube z Bavorska, který použil tiskařský set od Günthera Zainera z Augsburgu. V Krakově byl činný v letech 1473 až 1477. Známý jsou čtyři jeho tisky, z nichž nejstarší (a vůbec nejstarší známý polský) tisk je tzv. *Almanach cracoviense ad annum 1474*³, respektive latinský astronomicko-astrologicko-medicínský kalendář pro rok 1474, jednodlist vytištěný na 65 řádcích ve dvou sloupcích.⁴ Předpokládanými autory by mohli být Jan Schelling z Hlohova nebo okruh studentů kolem Marcina Króla. Dochován je v jediném exempláři, který byl nalezen v roce 1844 v nejstarší univerzitní budově, tzv. Větším Kollegiu (Collegium Maius), Krakovské univerzity. V pořadí druhým tiskem od téhož tiskaře je spis Juana Torquemady (Johannes de Turrecremata) *Expositio super toto psalterio*⁵, v jehož kolofónu je uvedeno Cracis, tedy odkaz na Krakov jako místo tisku. V roce 1475 vytiskl Kaspar Straube inkunábuli boloňského minority Francisca de Platea *Opus restitutionum, usurarum, excommunicationum*⁶, která je prvním polským tiskem s datací a tiskařským signetem. Tento tiskařský signet je druhým nejstarším známým signetem v latinském kulturním okruhu. Čtvrtý tisk z této tiskárny představuje *Opuscula*⁷ Augustina Aurelia, první tisk tohoto titulu. V dochovaných exemplářích je

2 Mezi mnohými zejména HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*. Praha: Historický ústav, 2010. ISBN 978-80-7286-166-8. Dále také TRUHLÁŘ, Antonín, ed. et al. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě = Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*. Praha: Academia, 1966–2011. ISBN 978-80-200-1986-8.

3 ISTC ia00491550.

4 Připomeňme, že nejstarším tiskem vyrobeným v Čechách jsou tzv. Statuta Arnošta z Pardubic, vytištěná až o dva roky později. (Statuta synodalia, Plzeň: [Tiskař Arnoštových Statut (Statuta synodalia)], 26. 4. 1476).

5 ISTC it00520500.

6 ISTC ip00756000.

7 ISTC ia01215000.

rozpoznatelných celkem 23 filigránů, které ukazují na složité ekonomické poměry tohoto tiskaře. S největší pravděpodobností se na chodu tiskárny finančně podíleli františkáni.

Krakov je také místem, kde se tiskly první inkunábule v cyrilici, a to u Swietopolka Fiola (zemř. 1525/1526). S největší pravděpodobností byl napojen na Jana Thurza a Jana Tesznara. Jeho tiskárna jako první na světě tiskla ve staroslověnštině. V inkunábuli *Oktoechos Osmoglasnik*⁸, vytištěné v roce 1491, se nachází tiskařův signet a znak Krakova.

Samostatná kapitola je věnována nejstarším papírnám v Polsku, které se podobně jako v českých zemích rozšiřovaly jen zvolna a později⁹. Za nejstarší papírnu je stále považována papírna v obci Prądnik Czerwony (dnes součást Krakova), vedená německým podnikatelem Matysem Kochem s investicemi krakovského měšťana Fredericka Schillinga, která se v roce 1510 stala součástí sítě Jana Hallera. Následovaly tiskárny v Mogiře (s investicemi F. Schillinga a Balthasara Behema), Balici (cca 1518) a opět Prądniku (obě Marka Scharffenberga), Tenczyneku (1536/1537). Další se brzy objevily také kolem Poznaně, Lublinu a Gdaňsku. Papírny se ve větším počtu dříve objevily ve Slezsku, to však nebylo součástí Polské koruny. Cech papírníků byl poprvé zřízen v roce 1546 pro celé území Polské koruny.

Kapitola věnující se začátkům knihtisku v polštině patří k nejzajímavějším a nejhodnotnějším. Polské modlitby jsou součástí tisku synodálních statut vratislavské diecéze, vytištěných v roce 1475 u Kaspera Elyana¹⁰. Prvním tiskařem polských titulů byl Florian Ungler, činný v Krakově. Z jeho dílny vzešly následující tituly: modlitební kniha *Raj duszny* (Zahrádka duše) od Biernata z Lublinu z roku 1513. Následoval *Żywot wszechmocnego syna bożego, Pana Jezusa Krysta, stworzyciela i Zbawiciela stworzenia wszystkiego* od Baltazara Opece vytištěný v roce 1522; *Zachowanie żywota panieńskiego przez trzynaście artykułow, ktorych panny naśladować mają* z roku 1529 (autor neznámý); Stanisław z Bochni: *Sprawa a lekarstwa końskie przez Conrada, krolewskiego kowala, doświadczone* z roku 1532 a Stefan Falimirz: *O ziołach i o mocy ich* z roku 1534. V pořadí druhým tiskařem zabývajícím se vydáváním jazykově polských tisků byl Hieronim Wietor¹¹.

Počátek 16. století zahájil v knihtisku novou éru spojenou s činností církve, univerzit a humanistických kruhů. Od roku 1517 si udržoval monopol Jan Haller, který založil první stálou tiskárnu v Krakově.¹² Jeho první tištěnou knihou byla *Agenda Cracoviensis* (1505) následovaná četnými liturgickými knihami. Právní kniha Jana Łaského *Commune Regni Poloniae privilegium* z roku 1506 byla vytištěna na pergameni i na papíru. Jan Haller se postupně stal majitelem nejen tiskárny, ale také papírny a koželužny. Další tiskařský monopol vlastnil od roku 1510 Florian Ungler, představený již výše v souvislosti s nejstaršími jazykově polskými tisky. Ungler byl také prvním tiskařem map (například Bernard Wapowski a jeho mapa Polského království z roku 1526). Rozsáhlou knižní produkci tohoto tiskaře zničil požár v roce 1528 – i přesto se dochovalo 240 edic. V pořadí třetím monopolním tiskařem v Krakově počátku 16. století byl již zmíněný Hieronim Wietor, spolupracující úzce s Markem Scharffenbergem a působící od roku 1518. Mimo jiné se

8 ISTC io00022250.

9 ZUMAN, František, VYKYDAL, Miroslav a KORDA, Josef, ed. Papír: historie řemesla a výrobní techniky. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, 1992. ISBN 80-03-00647-3.

10 Statuta Vratislavia: Synodalia. Wrocław 1475 (ISTC is00755300).

11 Jan z Koszyczek: *Żywot świętej Anny* (1520), překlady: Jan z Koszyczek: *Rozmowy, które miał król Salomon mądry z Marchottem grubym a sprośnym* (1521), *Biernat z Lublina: Ezop* (1522).

12 *Missale Cracoviense*. 1493/1494 (ISTC im00658100), *Breviarium Cracoviense*. 1498 (ISTC ib01158450) a další četné knihy pro univerzitní okruh.

zaměřil na vydávání děl Erasma Rotterdamského a četné univerzitní práce. Dochovalo se zhruba 600 titulů z jeho produkce. H. Wietor také v knihtisku zavedl specifické značky pro polskou diakritiku a vydal nejstarší knihu v řečtině (1524) a v maďarštině (1532) na polském území.

Ve druhé polovině 16. století sehrála klíčovou roli tiskárna Mikołaje Scharffenbergera, později ve vlastnictví rodiny Siebeneicherů, ještě později známá jako *Officina Lazari*. Z produkce této tiskárny vzešly četné hudební tisky, ale také mnohé maďarské tituly. Tiskárna užívala vlastní typografický set a mědirytiny vlastního vyhotovení. Z oblíbených autorů vydávala například Wojciecha Oczka (lékařské knihy), Reinholda Heidensteina (historické tituly), Andrzeje Patrycy Nideckého (filologická pojednání).

Popisovaná publikace si všímá i náboženských otázek v soudobé Polské koruně. Tiskař Maciej Wirzbięta byl výhradním tiskařem pro kalvinisty v Polsku. A také jako první vytiskl v roce 1558 rýmovaný překlad žaltáře do polštiny. Úzce spolupracoval zejména s Mikołajem Rejem. Z jeho produkce vzešlo 180 titulů.

Polský knihtisk se podobně jako knihtisk český byl nucen vypořádat se s různými jazyky a psacími systémy. Vedle polštiny se tisklo v litevštině¹³, maďarštině¹⁴, řečtině¹⁵, hebrejštině¹⁶, ale také arménštině¹⁷. Sama polština se v té době intenzivně zabývala problémy vlastního pravopisu¹⁸ – za vzor si vzala také mistra Jana Husa¹⁹.

Židovský knihtisk si vyžádal samostatnou kapitolu. V Krakově se nacházela první židovská tiskárna v Polsku (bratři Haliczové), ale jejich knihy v jidiš byly bojkotovány židovskými elitami. Od roku 1568 zde působil tiskař moravského původu Isaac ben Aaron Prostitz, který vydal 200 edic se zaměřením na talmudské texty. Dalším centrem židovského knihtisku byl Lublin. Tamní židovská tiskárna byla dokonce starší než první křesťanská (Chaim Scharztz, původem z Prahy, dále Szomrim La-baker, Kalonymus ben Mordeca, Jaffe).

Jedna kapitola je věnována protestantskému knihtisku. Jeho centrem byl Königsberg (nyní Kaliningrad) spojený v počátcích knihtisku zejména s Českými bratry (Alexandr Aujezdský²⁰, Johann Daubmann z Norimberku). Čeští bratři se po vyhnání z Čech přesunuli do Lešna, ve kterém působila řada tiskáren (Daniel Vetter v letech 1631 až 1656 tiskl Komenského díla, Michał Buck zde působil v letech 1668 až 1701). Protestantské tiskárny byly dále v Brest-Litevsku, v dnes běloruské Nesviži (Nieśwież; tisky Polských bratří). Calvinisté využívali tiskáren v Krakově (zejména Maciej Wirzbięta v letech 1555/1557–1605) i Vilniusu (Jan Karcan v letech 1580 až 1611, Jakub Markowicz v letech 1580 až 1611). V Rakówě, centru Polských bratří, působil Aleksy Rodecki, Sebastian a Paweł Sternacki. Reformovaní evangelikáni měli svoji tiskárnu v Łaszczówě, Podolii, Wielké Noci u Krakova a také v Baranówě. Silné zaměření na německé tituly bylo typické pro knižní produkci z Gdaňsku (Andrzej Hünefeld, Szymon Reiniger) a Toruně (August Ferber).

13 Nejstarším tiskem byl Martynas Mažvydas: Catechismusa prasty szadei. Königsberg: Jan Weinreich 1547.

14 Čtrnáct titulů zejména u Hieronima Wietora.

15 Zejména u Hieronima Unglera.

16 Zejména u Floriania Unglera.

17 Arménská tiskárna působící ve Lvově v letech 1616–1618, například žaltář a *Aghotk Hasarakac*.

18 Jan Januszowski: Nowy charakter polski (1594), Konstanty Szyrwid: Dictionarium trium linguarum (1629).

19 VOLEKOVÁ, Kateřina, ed. Orthographia Bohemica. Praha: Akropolis, 2019. ISBN 978-80-7470-234-1.

20 CHYBA, Karel. Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860. Praha: Památník národního písemnictví, 1966, s. 47.

Zajímavou kapitolu polského knihtisku tvoří knihy v cyrilici. Již výše jsme uvedli spojení nejstarších knih psaných cyrilicí s tiskařem Sz wajpolem Fiolem. Dalším významným tiskařem byl František Skorina²¹, který je dobře znám i v českém prostředí. Mimo něj také působili Maciej Kawieczynski v Nieświeży, Bazili Ciapiński v Ciapinu, Ivan Fjodorov v Zabłudowě.

Samostatnou kapitolu si zasloužila humanistická kniha. Sem patří Gramatika polského jazyka (*Polonicae grammatices institutio*) od Piotra Statoria Stoińskiego z roku 1568, reprinty Jana Despautera a Philippa Melanchthona, řada gramatických příruček²², knihy související s jezuitským prostředím, překlady z řečtiny (například nejstarší překlad z řečtiny do polštiny – překlad dopisů Theophylacta Simocatty od Mikuláše Koperníka) a práce čelných humanistických učenců (zejména Stanisław Hłowski, Andrzej Patrycy Nidecki, Jan Kochanowski, Jakub Górski, Benedict Herbest, Stanisław Grzepski, Adam Burski, Szymon Budny a Jakub Wujek).

Opakovaně je zmíněna role univerzit při formování knižní kultury. S krakovskou univerzitou byli spojeni knihtiskařští velikáni Jan Haller, Florian Ungler a Maciej z Meichówa, později byla založena vlastní tiskárna univerzity.

Tiskařská impresna jsou zajímavými artefakty. Impresum v polském prostředí poprvé použil Jan Haller v letech 1506 až 1507. Užíval jej také Hieronim Wietor. Maciej Wirzbięta a Mateusz Siebenreicher měli signety v podobě rébusu z vlastních iniciál.

Věřím, že někoho zaujme kapitola věnovaná bibli a biblickým textům. Ostatně žaltáře a Nového zákona se během 16. století v Polsku vytisklo 30 edic a na překladech pracovaly čelné kulturní osobnosti polské kultury (Walenty Wróbel, Mikołaj Rej, Jakub Lubelczyk, Jakub Wujek, Jan Kochanowski, Mikołaj Gomółka, Jan Murzykowski, Szymon Budny, Marcin Czechowic). Kompletní edice Bible pochází od Jana Leopolda a Jakuba Wujeka pro katolíky, od Szymona Budného pro protestanty.

Značnou součást knižní produkce tvořily liturgické knihy. V první polovině 16. století bylo vtištěno 100 publikací, v potridentském období římské misály doslova zahltily knižní trh.

Mnohem větší zájem soudobých čtenářů (i badatelů) vzbuzují dobové populární knihy. Čtenáři sledovaného období měli v oblíbě modlitební knihy pro výuku čtení, různé žaltáře pro osobní zbožnost, zábavné knihy (například Boccacciův Decameron), naučné (*Sprawa a lekarstwa kónskie*), herbáře, medicínské knihy a mnohé další. Jejich výčet vysoce převažuje možnosti tohoto článku.

Za jednu z nejzajímavějších kapitol považuji stať věnovanou dřevořezu a mědirytinám z krakovské knižní produkce. Podobně jako v českém prostředí i zde řada umělců zůstává neznáma nebo skryta pod monogramy (*H, CB*). Grzegorz Brückner proslul herbáři. Prvně byla polská témata vyobrazena v *Commune inclyti Regni Poloniae privilegium* z roku 1506 a dále ve spise *Chronica Polonorum* od Macieje z Michówa. První polský tištěný portrét (krále Zikmunda st.) se nachází ve *Statutech* z roku 1524. První vyobrazení dítěte najdeme v tisku *De Sigismundis Regis temporibus* (1521). Jedinečná mapa nebes je zachycena u Jana Kochanowského *Phaenomena* z roku 1585. Mědirytiny vstupují do polských tisků prostřednictvím Dawida Tscherninga a jeho syna Jana (*Orbis Polonus*). Mezi další významné

21 Tamtéž, s. 252; Encyklopedie knihy. Online. Dostupné z: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php/Francisk_Heorhij_Skoryna [citováno 01-09-2024].

22 Stanisław Zaborowski: *Grammatices rudimenta* (1518), třisvazkové gramatické kompendium Jana Tucholczyka z roku 1553, dále populární gramatika od Emanuela Alvareze.

rytce se řadí Jan Aleksander Gorczyń, Jan Ziarno ze Lvova, působící v Paříži, Tomasz Tretter, působící v Římě, Krysztof Mikołaj Dorohostajski, Tomasz Makowski.

Mezi největší krakovské tiskárny 17. století patřil podnik rodiny Cezarowie, který do roku 1731 vydal 1000 edic, podnik Piotrkowczyků (1574–1674), známý později jako *Typographia Collegii maioris*, a podnik Schedelů (1639–1708).

Následující drobnější kapitoly se zabývají finančními a právními podmínkami knihtisku, grafickým rozvržením tisku a také knižní produkcí v klášterech. V první polovině 15. století se významně angažovali benediktini, karmelitáni, cisterciáci, v druhé polovině 16. století františkáni a později také jezuité. (Ostatně mezi jezuitské sbírky patřilo také 1300 knih z Braniewa ukradených švédskými vojáky během třicetileté války. Jejich součástí byla i sbírka Mikuláše Koperníka.) Od první poloviny 17. století následovali piaristé a dominikáni.

Pozornost si zaslouží také téma knihvazačství. Nejdříve se jím zabývali mniši, později laici. V roce 1567 vznikl v Krakově knihvazačský cech, postupně se ustavovaly cechy i v dalších městech. Mezi významná jména patří Stanisław z Biała a Maciej z Przasnysze nebo Jerzy Moeller.

Mezi jedny z nejzajímavějších kapitol se řadí pojednání o královských knižních sbírkách. Mezi nejcennější patří soubor knih královny Bony Sforzy (*La Sforziada*), Zikmunda Augusty (o 4000 svazcích), Anny Jagelonské, a také specifická *Silber Bibliothek* v Königsbergu vytvářená po polovině 16. století Albrechtem Pruským a jeho manželkou Annou Marií. Dále upozorníme na sbírky Štěpána Báthoryho obsahující knihy Matyáše Korvína nebo četné sbírky Vasovců (hlavně Zikmunda III. a Ladislava IV.), mezi nimiž jsou také knihy z kláštera Saint-Germain-des-Prés. V publikaci jsou jmenovány další rozsáhlejší knižní celky polských magnátů, duchovních i měšťanů.

Předposlední kapitola je věnována tématu exlibris. Nejstarší je již ze 12. století, nachází se v Evangeliári Anastázie. Tištěná exlibris pocházejí ze 16. století, nejstarší použil profesor Mikołaj Belina z Leszczyny (1474) na vazbě.

Poslední kapitola se zabývá rozvojem knižního trhu a velkým knihkupeckým domům. V Krakově k nim patřily domy Antona Kobergera, Jana Hallera (v jednom směru obchodu se věnoval knihám, v druhém vínu) nebo třeba rodiny Scharffenbergů.

Dovolila bych si uvést drobné výtky. Autorský tým byl složen velmi dobře a každý z autorů prokazuje vysoké znalosti dané tematiky. V některých případech se ne vždy podařilo dodržet jednotný ráz publikace. Zatímco některé kapitoly jsou až příliš zestručněny, jinde se zabíhá do větších detailů. V některých případech byl také seznam literatury zredukován až příliš. Přehlednost textu trochu znesnadňují chybějící rejstříky.

I přes tyto drobné nedostatky je publikace výborným počinem, nabízejícím souhrnné informace o rozvoji polské knižní kultury ve sledovaném období, je vhodná nejen pro odborníky, ale pro všechny zájemce o polskou kulturu. Publikace je opravdu komplexním pojednáním, texty jsou přehledné a srozumitelné. Dodaná literatura umožňuje další orientaci v případně dále sledovaných tématech. Jednoznačným kladem publikace je výběr obrázků.

PhDr. Renáta Modráková

MODRÁKOVÁ, Renáta. GRUCHAŁA, Janusz S., CZERENKIEWICZ, Michał. *The Early Printed Book in Poland (15th – 17th centuries)*. Kraków: Avalon, 2023. 396 s. ISBN 978-83-7730-640-6. *Knihovna: knihovnická revue*. 2024, roč. 35, č. 2, s. 116–121. ISSN 1801-3252.